

**ХУМБОЛТОВ
КЛУБ
СРБИЈЕ**

20/1

1769 - 2019

A circular portrait of Alexander von Humboldt, an elderly man with white hair, wearing a dark coat and a white cravat, sitting in a red chair and holding a book. The background of the portrait is a map with various geographical labels.

**ГЛАСНИК
MITTEILUNGEN**

1769 - 2019

20/1

**HUMBOLDT-
CLUB
SERBIENS**

**М. А. Енгелхарт
Александар Хумболт
- његов живот, путовања и научни рад -**

**Гласник
20/1**

Предговор	6
I. Детињство и школовање (1769 - 1792)	10
II. Службени рад и спрема за путовања (1792 - 1899)	22
III. Хумболт у Америци (1799 - 1804)	39
IV. Живот у Паризу (1804 - 1827)	49

**Гласник
20/2**

V. Открића Хумболта	3
VI. Путовања у Азију и даљи рад (1827 - 1832)	13
VII. Старост и смрт (1792 - 1899)	26

Михаил Александрович Енгелхарт (Михаил Александрович Энгельгардт, 1861 - 1915), руски списатељ, публициста, књижевни критичар, преводилац и социолог. Написао је и објавио биографије знаменитих људи, као што су Луј Пастер, Чарлс Дарвин, Никола Коперник. Његову биографију Александер фон Химболта превео је Миленко Чабрић 1897. године.

ЖИВОТ ЗНАМЕНИТИХ ЉУДИ

АЛЕКСАНДАР ХУМБОЛТ

ЊЕГОВ ЖИВОТ, ПУТОВАЊА И НАУЧНИ РАД

НАПИСАО

М. А. ЕНГЕЛХАРТ

(СА СЛИКОМ ХУМБОЛТА)

ПРЕВЕО

Миленко ЧАБРИЋ

ПИСАР МИНИСТАРСТВА УНУТРАШЊИХ ДЕЛА

ЦЕНА 1 ДИНАР

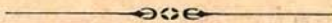
БЕОГРАД

ЕЛЕКТРИЧНА ШТАМПАРИЈА ЂУРЕ СТАНОЈЕВА
1897.

С А Д Р Ж А Ј

	СТР.
I. Детињство и школовање	1
II. Службени рад и спрема за путовања	13
III. Хумболт у Америци	30
IV. Живот у Паризу	40
V. Открића Хумболтова	52
VI. Путовање у Азију и даљи радови	62
VII. Старост и смрт.	75

При саставу овога нацрта, служио сам се овим помоћним делима:

1. Klencke. A. v. Humboldt's Leben und Wirken. Vortges, erweit und umgearb. von Kühne und Hintze. Siebente Aufl. 1882 g.
2. Wittwer: A. v. Humboldt. Sein wissenschaftliches Leben und Wirken. 1860—61.
3. Humboldt's Briefe an Varnhagen v. Ense.
4. Correspondance scientifique et litteraire de Humboldt, rec. A A publ. par De la Roquette.
5. Briefe von A. v. Humboldt an Bunsen. Leipzig, 1869.
6. O. Uhle. A. v. Humboldt.
7. Лугининъ, А. Фонъ-Гумбольдтъ.
8. С... иъ. А. Ф. Гумбольдтъ (Вѣст. Евр. 1870 №. №. 9, 10, 12) и нѣкотор. друг.

М. ЕНГЕЛХАРТ.

ПРЕДГОВОР

У реду славних имена нашега века, име је Александра Хумболта готово најславније. И међу људима мало познатим с науком мучно ће се наћи ко није чуо о њему и ко с овим именом не везује представу о мудрости, слави и величини.

Разни су узроци помогли да то име добије необичну популарност.

Цео свој живот Хумболт је посветио физичком опису земљине лопте. Да би тај циљ постигао, радио је готово 70 година; њега ради походио је Јужне крајеве Америке и Азију; њега ради прибрао је толико знања, колико није могао ни један други научник савладати. Физички опис земље не може се сматрати као засебна наука; то је збир читавог низа наука; он тражи знања из најразноврснијих огранака природних наука. Радови су Хумболтови из физике, хемије, метеорологије, геологије, физиологије и упоредне анатомије, географије, историје, етнографије, археологије и политике. Из свију ових грана има његових више или мање опширних испитивања, у многима и сјајних открића, а неке најпосле као упоредну *климатологију* и *ботаничку географију*, он је први и подигао на ступањ науке.

— VI —

Ова зачудо велика разноликост научних занимања морала је дабогме оставити дубоке трагове на каквоћу његових радова, тако великих проналазака као што је н. пр. закон природног одбирања, периодична система елемената и т. д. он није учинио. Па ипак је тешко појмити како је он могао да савлада толику масу разноврсних знања, а да се у њој не изгуби. Како је могао да се бави готово свима гранама људских знања, а да не остане прост скупљач материјала, но да се јави као творац у свима својим испитивањима и остави после себе читав низ открића довољно великих да му овековече име у науци. Али физички опис света није интересовао Хумболта само с теориског чисто научног гледишта. У њему је удружен научник с уметником; он је сањао о слици света, о уметничком сликању васељене. Извршење овога задатка ишло је упоредо са чисто научним радовима. — Да би се створила така слика требало је разрадити по негде и створити поједине гране наука, које су у оно време биле тек у повоју. Том послу била је посвећена маса социјалних радова, који су донели Хумболту велику славу у чисто научном свету.

Уметничка обрада научних података разносила је ту славу у најшире кругове. „Сlike из природе“ (1808) низ најдивнијих слика јужнога света, прибавили су му славу међу нестручним читаоцима; његова јавна предавања држана год. 1827 и 1828, била су догађај који је привукао као што се вели, пажњу свега образованог света; напослетку „Космос“ прослављени „Космос“ круна многогодишње научне радње раширио је ту славу далако у све крајеве

— VII —

света, где је само било људи који су се интересовали науком.

Баш та страна његове радње и окружила је име његово тако сјајном славом. Изотерме, хемиски састав ваздуха, открића у области земљиног магнетизма и т. д. све је то доводило у занос и дивљење стручњаке; али уметничко сликање света — „од звездане магле па све до маовине на гранитним стенама, допадало се свакоме.“

Даље, радови Хумболтови имали су огроман узбудљиви значај. Они су били неисцрпни рудник мисли уопштавања широких погледа. У самом уопштавању он је превазишао све друге научнике — у томе је сила његова, коњиц његов. Немајући времена да детаљно разрађује ово или оно питање, он је ипак давао правац осталим идејама, које су други прихватили и развијали. Гете је њега упоредио са извором од хиљаду млазова, под које само треба подметути судове, и они ће се сви напунити животворном водом. Тешко је управо одредити шта је Хумболтово у науци: он је пустио у обрт толико много мисли, које су се тако испреплетале с туђим испитивањима, да је данас често немогуће одредити шта припада њему а шта другима.

Напоследку су и други узроци припомогли његовој слави. Он је био лично познат готово са свима знатнијим људима краја прошлог и прве половине овога века. Живео је 90 година и сачувао је до краја свога живота јасност и умну снагу, што му је дало моћи да доврши своје радове отпочете још у младости; био је пријатељ двојице краљева и ни једном није употребио свој утицај на штету ближњега, али стотинама пута користио

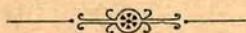

— VIII —

се њиме, да помогне онима, који су у невољи, да одбрани гонење, да користи унапређењу и развићу науке.

Све ово скупа узето окружило је његово име таким блеском, какав није пао у део ни једном од његових савременика.

Читалац не треба да очекује од нас како год опширност у излагању научних радова Хумболтових. Наш је нацрт посвећен у главном опису живота овога љубимца *среће и мудрости*; али ћемо се постарати да ма и у кратким речима изложимо најважније његове проналаске.

I

ДЕТИЊСТВО и ШКОЛОВАЊЕ

(1769—1792)

Александар фон Хумболт води порекло из племићске породице, а из области Доње Поморанске. Неки су се од његових предака одликовали као војници, други пак као државници, али ни један од њих није се јаче истакао, и само благодарећи своме знаменитом потомку, њихова имена извађена су из прашљивих архива и већ иструлелих родослова те истакнута сада у биографији Хумболтовој. Али у нашем овом кратком нацрту нећемо их набрајати.

Породица Хумболтова припадала је малом обласном племству, и није била ничим ни знатна нити пак богата. Основицу за једно и друго положио је отац нашега јунака, *Александар — Ђорђе*, — благодарећи својим личним заслугама и сретној женидби.

Александар-Ђорђе Хумболт родио се 1720 године; у шеснаестој години ступио је на службу у драгонски пук и ту је постао и мајором, а за време седмогодишње војне био је ађутант херцега Фердинанда Брауншвајског. У колико се може судити по оскудним изворима, он је био жив, весео човек, који се интересовао науком, па је свој сретни карактер предао и своме сину. Колико је он умео да цени образовање, показује најбоље брижљиво васпитање своје деце.

Године 1762 он напусти војну службу и добије службу при двору, настани се најпре у Поздаму а за тим у Берлину, где је и умро. Живео је наизменце у престоници и у малој тврђавици »Тегелу« близу Берлина, и одржавао непрекидну везу с двором и аристокрацијом.

Мајор Хумболт оженио се 1766 год. удовицом неког барона Холведа. С њом је у породицу Хумболтову унесено и богаство, њојзи је припадао и градић »Тегел,« кућа у Берлину и друга имања.

Из тога брака родила су му се два сина: старији *Карло-Вилхелм*, који је доцније постао чувен филолог, новинар и државник, а рођен је 1767 год. у Поздаму; и млађи *Фридрих-Хајнрих-Александар* будући Аристотело XIX века, рођен 14 септ. 1769 године у Берлину.

Своје детињство оба су брата провели у »Тегелу,« прилике, при којима су они расли и васпитавали се, биле су не може бити повољније у самој породици, али околина, која их је окружавала, представљала је томе потпун контраст. Ниже провинцијално племство, надувено и охоло, сматрало је за дужност да презире пискараче и апотекаре (т. ј. научењаке и природњаке); могло је само да младиће одвраћа од науке и упућује да се грабе за одличја и чинове. Али отац Хумболтов умео је да се издвоји од њих и уђе у друштво више аристократије, а она је у XVIII веку била најобразованији сталеж. Идеје француске револуције кружиле су у друштву, које их је симпатички примало, јер су и вође аристократије повлађивали тим идејама. То је био и век добротвора (мецената). Велики, а за њима по обичају и мали, овога света сматрали су за дужност

да указују и доказују љубав према науци и либерализму. Сам Фридрих II-ги, као што је познато, припадао је партији »esprits forts« (либералној) осамнаестог века, бавио се књижевношћу, био у преписци с Волтером и т. д.

Најразноврсније друштво походило је градић Тегел — војници, дворани, професори, књижевници. У кругу ових људи расли су млади Хумболти. Међу осталима 1778 год. походио је »Тегел« и Гете, у пратњи свога протектора херцега Вајмарског, који је ишао у Берлин, на велике маневре. Александру је тада било 9 година, па ипак је похода песникова произвела јак упечаток на његову душу. — Између других походилаца да споменемо још и престолонаследника (доцније краља Фридриха III-ег), који је похађао Хумболта сваке године бар једанпут.

Оба брата добила су одлично домаће васпитање. У то време педагошке студије Жана Жака Русоа биле су ушле у моду. Идеје реалног васпитања продрле су у то време у Германију и нашле у њој ватрене поборнике, као што су били: Базедов, Рохов и други. Први васпитач Хумболтов био је Јоахим(Аџим) - Хенрих Кампе, доцније најславнији педагог овог века. — У осталом он је пробавио у двору њиховом свега од 1770—1771, и оставио је младог Хумболта кад му је било свега 9 год., — па с тога није ни могао имати великог утицаја на њега.

После Кампеа дошли су неколико других васпитача у породицу Хумболтову; на послетку 1777 г. дође им за васпитача Христијан Кунт, младић од 20 год., који је само због слабог материјалног стања морао да прекине своје академско образовање.

Кунт је остао као васпитач у породици Хумболтовој, док нису одрасла оба брата, а доцније постане управник њихног имања и остане им пријатељ до смрти. То је био човек свестрано образован, који се старао да уђе у ред енциклопедиста; добро је био познат с немачком, француском и латинском књижевношћу, филологијом и историјом. Он је био поштовалац Русоа и старао се да своје питомце по могућству универсално образује.

У 1779 години, кад Александар није био навршио још своју 10-ту годину, умре му отац, мајор Хумболт. Његовом смрћу није измењено васпитање деце. Госпођа Хумболтовица задржала је и даље Кунта, а тако исто и стари поредак и живот кућевни. У опште, то је била жена образована, мирна и стална у свакој унапред добро смишљеној и по породицу корисној радњи. У једном писму, које је писала једној од њених познаница, госпођи де-Ла-Монт-фуке налазимо ову њену карактеристику; »Све је остало по старом у дому Хумболт свуда, и начин живота исти је као и пре, али само њега немам (Хумболта)«. Његов живи весели разговор представљао је савршен контраст домаћој мирноћи и солидном животу. Она је сваког дана изгледала подједнако. Иста фризура, коју је носила пре десет година: увек глатка, скромна и пристојна. — При том бледо, фино лице, на коме нећеш никада опазити знак каквог узбуђења, — спокојно и одмерено кретање и недољиво постојанство у привржености. Код ње је увек живео њен зет, кћи и стара тетка, а на дивану вечито лежи стари пас Белкастел; увек је хладнокрвна, и никакве домаће неприлике и спорови не могу да је изведу из такта. И могли бисте се опкладити да

ћете и њу и целу породицу и после годину дана моћи видети у таком истом положају као и данас.

Године 1780 браћа Хумболти добили су још једног учитеља. То је био доктор Лудвик Хајм, који се доцније прославио као доктор и филантроп. Он је њима предавао ботанику и упознао их са »*Линеовом системом*.« Своје лекције Хајм је допуњивао екскурзијама у околини Берлина, које је зачињавао причама о својим путовањима по Европи.

Александар је био слаб ђак, и ако није био туп; није се код њега опајало ни најмање бистрине у схватању, и далеко је у томе изостајао иза Вилхелма, који је био бистар и даровит.

Не само у то доба, но још много доцније мати његова и Кунт бојали су се да он није способан за науку.

Чудно изгледа, кад се овако што каже о једном великану; али ми знамо да су многи велики људи у детињству изгледали тупоглави; узмимо само за пример Њутона и великог Пушкина. Само треба напоменути и то, да је и у то време Хумболт на неке личности производио савршено други упечаток, но на мајку и учитеља. „Вилхелм, пише поменута госпођа Де-ла-Мот, поред све своје учености, по мом мишљењу, сувише је педант, али увек има велику масу подсмеха и досетака у резерви, па с тога га воле у породици као анђела. Александар је по мом мишљењу и умиљатији и даровитији.“

У том неверовању у умне способности његове лежи и узрок његовом горком сећању о детињству. „Овде у Тегелу, пише он много доцније, ја сам живео међу људима, који су волели мене, који су ми желели добра, али с којима се нисам могао сложити

апсолутно ни у чему — вечно сам увек постиђен, уздржљив и притворан, само да не будем предмет свађе у породици и т. д. Шта више, сада кад сам независан и слободан, ја не могу да се наслађавам околном природом, јер ми сваки предмет изазива горке усмене о детињству.“

Не гледајући на доброту и љубазност материну, самољубље детиње било је увређено сумњом у његове способности, и у неколико непажњом према његовим студијама.

Године 1783 браћа се преселе у Берлин, заједно са својим учитељем. За њих је потребно било више образовање, за што су били позвани разни научници. Проповедник Лефлер, који је био чувен с тога, што је писао доста слободно о светим оцима и неоплатонизму, предавао им је старе језике; Лебе-де-Нанс — нове језике; Енгел, Клајн, Дом — све више или мање познати научници — предавали су им философију и правничке науке. Опште њихово образовање било је философско и правничко, што је зависило од наклоности старијег брата, који је у то доба показивао велики дар за изучавање језика. Млађи брат више се интересовао природним наукама, али његовим тежњама није се поклањала особита пажња, јер се претпостављало да је за науку неспособан. Шта више, неки рођаци његови смејали су се његовој тежњи ка природним наукама. Једна од његових тетака, жена дворскога чиновника, упитала га је једном: хоће ли скоро постати апотекар? „Јест, боље је да будем и апотекар, но дворски господин,“ одговори Хумболт у подсмеху.

Браћа су заједно учила, и млађи је морао да употреби огроман труд, да достигне старијег, и само

упоран труд могао је да надокнади недостатак у способности.

Друштво, у коме су се они кретали, било је разноврсно и аристократско. Међу њиховим познаницима да споменемо: Рахилу, чувену жену Вархагенову, и Хенријету Херц, која се тада рачунала међу најодличније госпође у Берлину.

У то време (1785—1787) већ се појавио Гетеов »Вертер« (1774), и тек што је изишао у свет Дон Карлос Шилеров. У образованом друштву било је тада у моди усхићавати се новим песничким производима и сувише сентиментално, и уводити их у живот, примајући отуда понашање и разговоре.... Што нама данас изгледа притворство и подлост, у то се време допадало и срца је дирало.

Овоме правцу подлегао је и старији Хумболт, остав целога века осетљив, док се у исто време хладни и подсмешљиви Александар подсмевао његовом идеалном пријатељству с Ханријетом Херц.

Разлика у карактеру у осталом није сметала добрим одношајима браће. Они су били увек добри пријатељи, и љубав међу њима расла је с годинама. Али с мајком и другим сродницима односи су били доста затегнути, као што се то види н. пр. из овога писма госпође Херц: „Кад се дешавало да Александар Хумболт пише мени тих година из Тегела, он метне као наслов писму »Замак дугога времена,« разуме се, то је било већином у писмима, која је писао на јеврејском језику, коме сам ја и њега и Вилхелма прва обучавала.... а писати у писму, које сваки може читати, да осећаш себе сретнијим у друштву Јевреја, но у рођеноме замку, не би ни било разумно за једнога племића.“

Осим научних радова, он је доста времена употребљавао и на светске забаве: ишао је у салоне, учио је да игра и црта и достигао је у томе велики успех, шта више бавио се гравирањем. Није био ни у колико музикалан; шта више, он је музику називао друштвеном напашћу, а такав му је био исти и брат.

Да бисмо допунили слику његовог начина живота у то време, навешћемо овај цитат из писма једне од његових познаница. »Он је (Александар) сада у разговору најслободнији с дамама, носи два челична ланчића, игра, разговара у салону с мајкама, једном речју улази у улогу; — он врло подсећа на оца.«

У то време његов је карактер већ био одређен, опште доступан, моралан и снисходљив према људима, пун ироније и ексцентричности.

Приватне лекције и живот у Берлину трајале су до 1787 године, а тада оба брата отпутују у Франкфурт, да уче у тамошњем универзитету. Вилхелм ступи на правнички факултет, Александар на камерални. Франкфуртеки универзитет није био међу првима и изабрали су га само због матере, која није хтела да пушта синове саме далеко. Верни Кунт отпутовао је заједно с младићима.

У то време способности Александрове, коме је већ било прошло 18 год., почеле су се појављивати. У писму његовога брата налазимо оваку напомену: »У опште људи га не познају, мисле да сам ја способнији од њега и научнији. Његов дар далеко је измакао, као и његова знања.«

Александар је остао на франкфуртском универзитету само 1 год., за тим је скоро годину провео у Берлину, изучавајући технологију, грчки језик и

ботанику — коју му је предавао Вилденов, његов пријатељ, а доцније славни ботаничар.

У јесен 1789. год. Вилхелм такође остави Франкфурт, и браћа оду на универзитет Гетингенски, који је у то доба био један од најславнијих. Тамо је предавао у то доба анатомију Блуменбах, који је поделио с Кивије-ом славу основаоца упоредне анатомије. Математику је предавао Кеснер и Михтенберг, који је познат са своје општроумности толико исто, колико и научним радовима. Историју је предавао Ајхторн и т. д.

Радови Александрови били су енциклопедиски. Класичка литература, историја, природне науке, математика интересовале су га подједнако. Знаменити филолог Хајне, који је пробудио у Германији љубав за класичну старину, изазвао је у њему оданост археологији. Под његовим утицајем Хумболт је написао свој први — нештампани — спис: о ткањима грчким.

У Гетингенском универзитету он се упозна са Ђорџем Форстером. Тај знаменити човек имао је велики утицај на Хумболта. Али, и ако није важио као звезда прве величине у научном свету, он се одликовао широким погледом и великим свестраним знањем, као и јаком уобразиљом. Он је пратио Кука на његовом дугом путу око земље, као природњак, и његове приче о тропским крајевима нису остале без утицаја на Хумболта, код кога се беше већ развила страст за путовањем. Он је био хуманист и члан друштва које је спремало велику револуцију, човек слободан од народносних предрасуда, који је називао себе »грађанином света«. Ови погледи такође су имали велики значај за даље развиће мла-

дога Хумболта, који се никад није могао назвати ватреним патриотом и увек је остао веран слободним идејама. 1789 год. Форстер отпочне да популарише науку, и у том погледу је може бити назват претходником а вероватно и учитељем Хумболтовим.

На Гетингенском универзитету остао је Хумболт до 1790 год. Овде је он отпочео свој самостални рад. У јесен 1789 год. — у исто време, кад је његов брат Вилхелм са својим старим васпитачем отпутовао у Париз, Александар се крене у екскурсију по Рајни; резултат те екскурсије било је његово дело о рајнским базалтима. Питање о постанку базалта занимало је све геологе. Две противне школе — »плутонисти« и »нептунисти« — тражиле су да решењем тог питања оборе једна другу. Хумболт у своме делу реши то питање у корист нептуниста, т. ј. одреди да је базалт постао таложењем воде.

Месеца марта 1790 год. предузео је с Форстером путовање по Рајни у Холандију, — одатле у Енглеску и Француску. Значај тог пута за Хумболта он сам описује овим речима: „Путовање с Форстером, познанство са сиром Џозефом Банксом (знаменити природњак и путник тог доба) пробудили су у мени силну и неодржљиву жељу да путујем и походим далеке тропске крајеве, на шта сам се одма и решио, али сам то могао остварити тек после смрти материне.“

После ових путовања Хумболт као да се решавао неко време, шта да предузме. Неко време пробавио је у трговачкој академији у Хамбургу, где је изучавао нове језике, бавећи се у исто време ботаником и минералогијом. Одавде оде у Берлин, где је неколико месеци с Вилденовим обрађивао ботанику, — а као резултат тих радова било је неколико

мањих расправа из ботанике, међу осталим откриће о дејству хлора (Cl.) на проклијавање семена.

Жеља, да што боље изучи геологију и слава Фрајбурске рударске Академије одведу га и тамо, године 1791 где је остао до 1792 године. Овде је предавао геологију чувени Вернер, вођа школе нептуниста, научењак, који је за цео свој век написао само једно мало делце, па ипак заслужио велику славу. Његова предавања привлачила су слушаоце са свију крајева Европе; под његовим руководством образовало се неколико знаменитих научењака те гране, међу осталима Леополд фон Бух, другар и пријатељ Хумболтов.

Остављајући Фрајберг, Хумболт је завршио своје школовање, јер већ 1792 год. он ступа у државну службу. У то време њему је било 23 год. — Његове душевне способности расле су с дана на дан. Он је располагао огромним знањем не само у природним наукама, но и у историји, правима, класицизму, књижевности и т. д. Знао је неколико језика и имао већ низ самосталних радова из геологије, ботанике и физиологије, у исто време смишљао је и план будућих путовања.

Ако се осврнемо на школовање Хумболтово, видећемо да су му све прилике ишле на руку, да буде енциклопедиски васпитан. Окружавало га је друштво научно и аристократско — цвет целе Германије — васпитан у духу Русоа, не познајући у детињству ђачку клупу — а на универзитетима у друштву професора, као што су: Вилденов, Бух, Форстер, — прошавши већ дотле у многобројним екскурсијама многе крајеве, као: Гетинген, Фрајбург, Хамбург и т. д., упућиван од сваког професора на

другу грану с успехом — осим тога богат и безбрижан, јер је увек био у стању да дође до најскупљих књига и апарата, да ради шта хоће, да иде куд хоће, не мислећи о служби и насушном хлебу. — То је све учинило, да је се могао предати науци, коју је волео.

При тако необично срећним условима људи се размазе и постају површне свезналице, а у ретким случајевима: Дарвини, Кавендиши и т. д. У ред ових изузетака спада и Хумболт. По почетку његовог образовања изгледало је да му је било суђено да буде површно образован. Он се у исто време бавио врло разноврсним низом наука, почињући од математике па завршујући филологијом. Али ђеније његов умео је да савлада све те гране, па да у свакој од њих постане самосталан радник, — да би подигао на степен науке неке од тих наука, које су биле тек у повоју, — да би их на завршетку сјединио све у једној општој слици »Космоса«.

II

СЛУЖБЕНИ РАД И СПРЕМА ЗА ПУТОВАЊА.

(1792—1899.)

Период живота и рада Хумболтовог, о коме ћемо говорити у овом одељку, имао је за њега огроман значај. Постао је зрео човек, одредио је свој правац, карактер, основне задатке и тежње. Зато ћемо се на њему задржати мало подуже.

У пролеће год. 1792 Хумболт је добио за чиновника рударског одељења у Берлину; у јулу пратио министра Франконских кнежевина Харденберга, који је доцније играо врло важну улогу у политичком животу Пруске — у Бајрајт, ради испитивања тамошњег рударства, а идућег месеца био је постављен за начелника рударства у Ансбаху и Бајрајту, с платом од 400 талира.

Радње, које су у вези с том дужином, потпуно су одговарале жељама Хумболта који се веома интересовао минералогijом и геологијом; непрестана путовања, која је изискивала та дужност, имала су значај као спрема за будућа путовања.

»Све су моје жеље испуњене, — писао је своме другу, геологу Фрајеслебену, — сада ћу живети искључиво за минералогijу и рударство.« И одиста, он је марљиво прилегао на нове послове. Независно од надзора и контроле над постојећим заводима, он се старао да унапреди и развије ру-

дарску индустрију, изучавао њену историју по документима из архиве; обновио је запуштене руднике у Голдкронаху, установио рударску школу у Штебену и т. д. Захваљујући његовом енергичном раду у Бајрајту, који до тога доба није давао готово никаква прихода — већ у год. 1793 добивено је гвожђа, бакра, злата и витриола на 300.000 форината.

Он је обратио пажњу на шткодљиве и за живот опасне стране рударства, бавећи се изучавањем гасова, који се скупуљају у окнима, и старао се да пронађе безопасну лампу и машину за дисање, које би се у таким случајевима употребљавале, када се у окну накупи много угљене киселине или других по дисање шткодљивих гасова. Ови огледи били су скопчани са опасношћу: једном су га приликом извукли из окна полумртва и готово угушеног. — Па ипак му се није дало да дође до сасвим успешних резултата.

Ови практични радови нису били у осталом његово главно занимање. Упоредо с њима ишла су и научна испитивања. У разним специјалним немачким и француским журналима он је наштампао низ чланака и бележака из геологије. У то време Хумболт је још био под утицајем Вернера, и сва ова испитивања написао је у духу нептунизма, износећи разне доказе у корист теорије, да је земљина кора постала таложењем воде.

Године 1792 он је штампао флору криптогамних биљака у Фрајбергу и „Афоризме из хемијске физиологије биљака“ — резиме својих огледа у питањима о раздражљивости биљних ткања, о храњењу и дисању биља, и др.

Највећи рад овога периода била су — опширна испитивања електричности код живих створова, која је отпочео Хумболт пошто је дознао за проналазак Галванијев. Као резултат ових испитивања било је дело у две књиге: „Огледи на раздраженим мишићним влакнима.“ Ово је дело штампано тек 1797—1799 год. Један део ових огледа Хумболт је извршио над самим собом уз припомоћ др. Шалерна: леђа Хумболтова била су предмет испитивања; на њима су нарочито отворене ране, које су за тим галванизоване на разне начине; Шалерн је пазио на резултате, јер их је Хумболт, разуме се, могао само осећати.

Нећемо излагати садржај овога рада, нити улазити у појединости препирке која се изврзла поводом Галванијевих и Волтиних открића. Хумболт је доказивао да је извор електричности у животном ткању и развитак електричних струја довео је у свезу с нервном радњом. После открића Волтиног стуба, где се електричност развија без животних ткања, ово физиолошко тумачење галванизма било је за неко време напуштено и тек после много времена јавило се поново и било потврђено испитивањима Дибоа - Рајмона. Свеза галванских појава с променом хемиских састава, коју је Хумболт пронашао била је такође доцније примљена и потврђена. Најпоследње је рад његов пружио гомилу нових факата о предмету, који је испитивањима био само додирнут.

Све је то учинило, те су га неки научници још тог доба признали као основаоца нервне физиологије, — што се у осталом мора сматрати за претерано.

У исто време пада и почетак његових испитивања земљиног магнетизма, хемиског састава ваздуха и подземних гасова.

Радови Хумболтови били су често прекидани краћим или дужим путовањима. Тако 1792 год. он је путовао у Баварску, Салцбург и Галицију, ради проучавања соних рудника. Год. 1794 походио је ради истог циља Јужну Пруску и обале Висле. Идуће године оде у Горњу Италију, — ради личног задовољства, — ту се упознао и ступио у везу с Волтом и анатомом Скарпом, а на обратном путу заједно с Фрајслебеном испитивао је Јуру, Швајцарске и Савојске Алпе.

Тако је прошло неколико година у непрестаној промени између екскурсија, лабораториског и кабинетског рада и службених послова. Низ научних испитивања за то време створио је Хумболту чувено име у науци, и 1793. год. он је био изабран за члана Леополдино-Каролинске Академије.

* * *

У животу великих људи опажамо једну заједничку црту у томе, што се основни задаци њихова рада и најглавније особине карактера им и правца јављају врло рано, т. ј. у самом почетку рада.

У Дарвинову путовању на лађи »Бигл« већ налазимо зачетак теорије о природном одбирању. У писмима Кивијеовим, док је још био непознат домаћи учитељ, опажене су велике реформе, које је доцније извршио и т. д. То се исто понавља и у животу Хумболтову.

На први поглед у његовим радовима влада највећи хаос. Кретање прашних судића у биљке *Rapnas-*

sia palustris. Утицај хлора на проклијавање семена, животна електричност, кретање прашних судића у биљке *Parnassia palustris* — шта има међу собом заједничко? Мораш помислити да научник прелази с једнога предмета на други тек онако случајно. Дошло му је до руке једно, он се њим бави, — појави се друго питање, он прелази на њ без одређене идеје, без општега циља. У самој пак ствари, све су те радње посвећене једном основном процесу — *осетљивости*, којим су се у то време много бавили физиолози; да испита погодбе и ток тога процеса, његове разлике и сличности у биљном и животињском царству, био је задатак, коме је он посветио низ великих и малих студија.

На тај начин, овде се већ показала тежња да се пронађе заједничка основа најразноврснијим по изгледу појавама, што је карактеристика свега даљег рада Хумболтовог.

Већ године 1796 он пише: „*Ја мислим о физици света*, али што више осећам њену потребу, тим јасније видим како је још лабав темељ за таку зграду.« И физика света постала је надаље задатак целог његовог живота. У то време, она се представљала њему само у магловитим нацртима — он се уклања од ње и решава споредна питања; — он проба своје силе у свима гранама науке — али једном зарођена мисао постаје му све јаснија, а при крају овог периода, спреман, приступа к њеном остварењу.

Карактер научников — да дубоко прозира, да је смео, али у исто време обазрив у закључцима и непријатељ магловитих тумачења, која ништа не објашњавају, — такође се види у његовим првим радовима. У »Афоризмима из хемиске физиологије

биљака« он се још држи животне силе »која ради уз пркос хемиским и физичким законима. Али већ у расправама о електричности код животиња, излаже са свим рационалан поглед на живот, који је признат у науци тек у 30—40-тим годинама нашега века. Већ смо поменули да су његови погледи на електричне појаве у животињским ткањима потврђени 50 год. доцније, у радовима Дибоса Рајмонда. Могли би навести и још неколико примера таквих, готово пророчанских мисли ; да изнесемо једну: мишљење о значају минералних соли (које су се сматрале у то време као случајна примеса у биљкама) као *неопходног* саставног елемента за храну биљака. Тек после радова Сосира, Либига и др. то се мњење утврдило у науци. Не треба да говорим о томе, да је његов велики ум одма оценио значај великих проналазака Пристлија, Лавоазија и др., које је у то време мало који научник признао.

Ови примери показију нам далековидност научника, који је испредњачио своје савременике. Али је он у исто време и обазрив и строг испитивач : »ако има ишта стално у науци, пише он, то су факта: теорије су производ мњења и тако су исто променљиве као и оно.« — »Ја скупљам факта и не верујем ни својим сопственим хипотезама.« — „Треба да пратимо, да скупљамо несумњива факта — само тако физичке теорије могу стати на чврсто земљиште« и т.д.

Напоследку, тежња да научне изводе изнесе у уметничкој живој слици, — чији су плод доцније биле »Слике из природе« и »Космос« — јавила му се још у том првом периоду његовог рада. У чланку »О родоском ђенију« он се труди да изнесе своје погледе на живот. Овај чланак није му најбоље испао за руком:

у њему је лепо написана али у китњастим алегоријама, у духу тога времена, слика животне снаге. Наштампан је 1795 год. у журналу Шилеровом »*Noven*«. Хумболт је доцније прештампао овај грех младости у »Сликама из природе« и ако је, као што смо мало пре казали, већ у делу о осетљивости мускула, сам се одрекао од те тајанствене силе. Свакојако, у овом младићском проналаску могао се предвидети будући ђеније.

И тако основне црте научникове у периоди коју описујемо већ су биле одређене.

»Тражите моју биографију у мојим радовима« говорио је сам Хумболт, и те су речи најправилније. Наука саставља цео живот Хумболтов; само у тој области он је био *активан радник*, а за све остало био је посматралац, са учешћем, са интересом, али старајући се колико је могућно да избегне активну улогу.

По својим убеђењима био је и остао целога века присталица слободоумних идеја XVIII века, које су биле подједнако далеко како од *револуционог шака* и од *реакционог фанатизма*. У време велике револуције био је младић, и њен значај карактерисао је овим речима: »Републиканске драгонаде (насилничка обраћања) тако су исто одвратне као и религиозне. Али је једна корист — уништење феудалне системе и аристократских предрасуда — добивена, и она ће остати и онда, кад би се монархиска управа распространила свуда, као што се сада по изгледу шире републиканске идеје“ (1798).

У овом писму изнео је он јасно своју политичку боју: скептички поглед на спољне форме друштвеног живота, форме које могу да се мењају као сличице у калејдоскопу, и дубоку веру у невидљиви али сталан процес развића човечанског духа..... њега не заноси привидна победа републиканских установа; он предвиђа да могу победити установе сасвим супротне — победити такође само привидно, јер оно, што је једанпут добивено човечанским умом, не може се више од њега одузети.

Поставивши за своју задаћу научни рад, уздржавајући се од активне политичке улоге, он ипак није могао са свим да се одвоји од политике. Његове везе с људима вишег политичког положаја, међу којима је и његов брат већ почео да игра угледну улогу, његови односи према двору и наследнику престола, који је лично познавао и ценио оба Хумболта — све га је то често натеривало да узима учешћа у државним стварима.

Улога, која му је у овим случајевима давата, била је обично улога посредника у тешким приликама. Умешан, љубазан, досетљив, красноречив, који је ванредно лако и брзо могао доћи у пријатељске односе с најразноврснијим људима, — најбоље је био пригодан за таку улогу, и ако није учио дипломатску школу.

Такав случај први пут му се десио 1794 год. Две године пре тога, европске државе нападе су свом силом на француску републику, да би уништили аждају револуције. Пруска је учествовала у том рату. Год. 1794 при склапању уговора између Енглеске, Аустрије и Пруске, поменути већ Харденберг одлази у Франкфурт на Мајни, да преговара са ен-

глеским и холандским пуномоћницима. Њега прати Хумболт, као посредник при преговорима. Он сам у писму од 10 септембра 1794 год. пише о томе ово: »Никада нисам овако расејаним животом живео, као сада. Отргнут сам од својих послова, претрпан дипломатским порукама Харденберговим. Налазим се већином у главном стану фелд-маршала Мелендорфа, а сада у енглеском табору. Овде нема ништа ни веселог, ни жалосног. Ја сам овде сазнао много нових ствари, а непрестани излети по околини, која је интересна у минералолошком погледу, дали су ми много материјала за моју нову књигу *»О одношајима и слојевима рудних врста.«*

»Аждаја револуције« показала се свакојако озбиљна аждаја; из одбранбеног положаја она је брзо прешла у нападни и нагнала херкулесе старогa поретка, да одступају. Пруска је прва показала пример, закључивши са Француском мир год. 1795 (Базелски мир.) Тада је Хумболт био послат к Мору, француском главном команданту, да преговара о владавинама Хохенлоја (пруска влада бојала се, да их Французи не опустоше). Ову поруку извршио је Хумболт с потпуним успехом.

Снови о далеком путовању све га више и више обузпаху. Величанствени планови врзли су се у машти његовој. Доцније није се могао без узбуђења сећати овог периода свога живота. »Штебен (варошица, где је Хумболт живео као начелник рударства) имао је такав утицај на мој начин мишљења, у њему сам замишљао тако велике планове, да се сада бојим утиска, који ће он учинити на ме, кад га опет угледам. Тамо, особито у зиму 1794 и у јесен 1793 год. ја сам непрестано био у тако надра-

женом расположењу, да вечером нисам могао без суза гледати на рударске кућице, растурене по висовима.«

Да би се спремио за путовање, он се бавио практичном астрономијом, одређивањем ширине и дужине места и т. д. Усред тих послова добије 1796 год. извештај од брата о смрти матере, која је боловала више од године дана. На тај начин отклоњена је главна препрека његовим плановима, јер мати му не допушташе далеки пут. У писму, које је писао Фрајеслебену, Хумболт пише овако о смрти матере: »Ја сам се одавна спремао на то. Смрт њена није ме ожалостила, но више успокојила. Најзад, она се није дуго ни мучила. Само је један дан имала веће болове но обично. Она је умрла мирно. Ти знаш, пријатељу мој, да срце моје не може много осећати тај губитак: ми смо увек били туђи једно другоме.«

Одмах по добивеном извештају, Хумболт је отишао у Јену, к брату, и отпочео је озбиљно да се спрема за пут у Западну Индију.

Пре свега дао је оставку на државну службу, јер се решио да у будуће живи искључиво за науку.

У Јени ступио је у блиске односе са Гетеом и Шилером. Први је био усхићен својим новим познаником, али се Шилер изразио о њему врло неповољно. »Ја још немам о њему одређеног гледишта, писао је он Кернеру, али мислим, да поред свих својих дарова и неуморнога рада, он никада неће створити у науци ништа велико; ситна немирна сујета креће га на рад. Ја нисам опазио у њему ни искре чисто објективног интересовања, и ма како да је то чудновато, ја налазим да, при огромној науци, код њега је недостатак у разуму, а то је баш нај-

горе за његов рад. Његов охоли, смели ум, који би хтео да измери природу — неизмерну и недоступну — и с дрскошћу, која ми је неразумљива, мисли да смести природу у оквир својих формула, које су често пута састављене само из празних речи, и које су увек уске. Укратко, мени се чини да је он и сувише мало способан, да обухвати свој предмет, и одвише ограничен човек.« (Ни Хумболт се није боље о Шилеру изражавао, налазећи да он »украдене туђе мисли облачи у несносну надувеност«).

Овако опор одзив може се објаснити јамачно скетничком и хладном природом Хумболтовом. Ми смо мало час видели каки је утисак произвела на њега смрт матерна, која може бити није умела да оцени способност свога сина, али се ипак бринула о њему, и нежно и савесно испуњавала своју дужност према својој деци. Али Хумболт у опште, како изгледа, није се одликовао великом нежношћу ни према коме. Човечан и љубазан према људима у опште, готов свакад помоћи речју и делом свакоме — и доиста помажући у хиљаду случајева, — он, као што то често бива код сличних људи, није осећао особите љубави ни према коме посебице, нарочито сада у младости, кад је био у пуној снази, а у глави му се вртели велики планови о његовим будућим радовима и путовањима.

Осетљивост, песничка грозница, »сентименталност,« као што се он изражавао, изазивали су код њега само подсмех, што се свакако није могло допадати Шилеру, који је увек био препуњен ентузијазмом.

Далековидни и бистри ум његов није трпео магловите погледе. Ово свакако није се могло допадати људима, који налазе да је наука груба и

одвратна, и за које мрачне метафизичке кућице од карата представљају величанствене дворе. Али прекори, слични прекорима Шилеровим, свагда су се изливали на главе највећих научних радника. Они нису поштедели ни Дарвина, ни Њутона, ни Лапласа, — они неће поштедети без сумње ни будуће велике научнике зато, што ће се увек наћи људи, за које ће оно што је просто, јасно и одређено, бити увек уско, прљаво и суво, а мрачно, нејасно и неразумљиво — узвишено и величанствено.

Из Јене браћа оду у Берлин, да доведу у ред ствари наследства, којим је руковао њихов стари ментор Кунт. На Александров део припало је у округлој цифри 85.000 талира.

Уредивши ствари, намеравали су да иду у Италију. Александар је хтео да се упозна са живим вулканима; Вилхелма, који је био филолог и естетичар, привлачили су тамо споменици класичне старине. Болест жене Вилхелмове задржала их је за неколико недеља у Дрезди; пошто је оздравила, сва се породица крене у Беч, али се и ту јави нова сметња. Рат у Италији и победе Бонапартине натераше браћу Хумболте да одустану од пута.

У октобру 1797 године Вилхелм с породицом оде у Париз, Александар с Леополдом фон Бухом у Салцбург, где је провео зиму 1797—98 године, бавећи се геологијом и метеорологијом.

Овде му се јави случај да путује у Африку. Овде се упознао с богатим енглеским лордом Бристолом, великим љубитељем лепих вештина, старина и т. д., који се спремао да путује у Египат. Зачуђен знањима Хумболтовим из историје и археологије, Бристол му предложи да путују заједно по Нилу до

Асуана; а трошак је примио на себе Бристол. Хумболт пристане и отпутује у Париз, да набави потребне инструменте. У Паризу је требало да сачека писмо од Бристола, а за тим да иде к њему. Али писмо не дође, а место тога Хумболт дозна да је лорд Бристол ухапшен по заповести директорије, која је сумњала да се у његовом путовању скрива политичка интрига од стране Енглеске.

За овим неуспехом дошло је још неколико других.

У опште, време тада није било сасвим подесно за веће експедиције. Узрујаност духова, која је обухватила сву Европу, непрестани ратови, политички преврати нису остављали на миру ни мирне научнике. Владе појединих држава сумњале су једна на другу, па нису веровале ни научним путницима, и готове су биле да у њиховим научним експедицијама виде тајне политичке смерове.

Политичке трзавице омеле су путовање Хумболтово у Египат; он се због тога морао одрећи планова својих да путује око света. У Паризу је сазнао да директорија намерава да спреми експедицију с научним смеровима око света, под управом капетана Бодена. Као природњаци за експедицију одређени су били Мишо и Бонплан. Хумболт похита да се с њима упозна, а нарочито је ступио у блиско познанство с последњим, младим ботаничарем, који је био страсно предан својој науци, и онако исто као и Хумболт, сањао о путовању.

Али ни те експедиције није било. Финансије Француске биле су у најжалоснијем стању, а међу тим непрестани ратови, којима се ни крај није могао предвидети, потребовали су грдних средстава и про-

гутали много новаца. С тога је директорија решила да се експедиција обустави.

Хумболт мишљаше да се придружи експедицији француских научника, која се спремао у Египат, али пораз француске флоте, коју је разбио Нелсон, код Абукира, прекиде саобраћај Француске с Александријом.

У то време, кад су ти разни планови ницали и пропадали, Хумболт је живео у Паризу, бавећи се већином у кругу научника. Париз му се допадао, и остао му је до живота мила варош. Он се овде упознао и опријатељио с највиђенијим природњацима и математичарима онога времена, и добио је велику популарност у француском друштву.

У јесен 1798 год. упознао се са шведским конзулом Сквелдебрандом, који се спремао да путује у Алгир с поклонима султану од шведске владе. Хумболт се одлучи да се користи овим случајем ради путовања по Африци. Конзул радо приста да га преведе у Алгир, и Хумболт, набавивши потребне инструменте, отпутова заједно са својим новим пријатељем Бонпланом у Марсељ, куда је требала да дође шведска фрегата, да превезе конзула и његове сапутнике. Али су узалуд они очекивали њу читава два месеца, пењући се свакога дана на брдо »Notre dame de la Garde,« одакле се отварао широк поглед на море и могле се видети лађе које долазе — фрегата се није појављивала, и напослетку, дође извештај, да је страшно страдала од буре, и да неће доћи до идуће године.

Враћати се натраг било је веома зазорно, а и поглед на море изазивао је жељу за путовањем; зато другови одлуче да иду по што по то. У Марсељу стајала је мала лађа, која се спремао да путује

у Тунис. Капетан њен прими се да превезе и наше путнике. На срећу, на време стигне глас да су сви Французи у Тунису похапшени, и то задржи Хумболта од пута. При оваквим околностима није се могло ни мислити о путовању у Африку. Зато се Хумболт и Бонплан одлуче да за сада отпутују у Шпанију, и тамо потраже прилике за даљу путовање по Америци, Африци и Азији, јер им је било савршено све једно, ма куд путовали, све су им земље биле подједнако нове, па с тога подједнако су их и интересовале; у главном, они су хтели да виде тропски свет и да познаду тропску природу. За сада су се морали задовољити земљом, у коју су могли имати приступа. У осталом, и тамо су имали довољно материјала за истраживање: за време путовања по Шпанији, Хумболт је одредио висину многих тачака, изучавао климатске промене, орографију и т. д., а Бонплан скупљао је биље.

У почетку фебруара 1799 год. они стигну у Мадрид. Овде се Хумболт упознао с тамошњим научницима и знатним људима — и овде му се једва једном дала прилика да приведе крају свој давно замишљени план. Саксонски посланик Форел упознао га је са шпанским министром спољних послова доном Луисом Урквихо, који је план Хумболтов врло срдечно прихватио и израдио му ауденцију код краља. Научен да се креће у кругу силних овога света, Хумболт је умео заинтересовати краља толико, да му је овај дао допуштење да походи и испита шпанске колоније у Америци и Тихом Океану, не полажући му за то никакве услове и не тражећи од њега никакве обавезе. Месним властима послате су биле заповести, да указују путницима сваку помоћ;

Хумболт и Бонплан добили су пасоше и допуштење, да се користе астрономским и геодетским инструментима, да могу снимати планове, одређивати висине, скупљати природне производе, који их буду интересовали и т. д.

Од стране сумњичиве шпанске владе, која је ревносно чувала своје колоније од туђинских погледа, тако поверење — а нарочито у овим немирним временима — била је доиста ванредна појава. »Никада путник није добио тако неограничену слободу рада,« говори тим поводом сам Хумболт — никада шпанска влада није показивала тако поверење према странцу.«

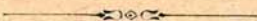
Али, ако је било лако добити допуштење, тешко је било користити се њиме, све због истих политичких прилика. Пристаниште Коруња, одакле су Хумболт и Бонплан смерали да отплове у Америку, било је блокирано енглеским бродовима, јер је Шпанија у то доба ратовала с Енглеском. — Требало је сачекати згодну прилику, да се провуку, кроз енглеске лађе неопажени. У очекивању такве прилике, наши су се путници и даље бавили научним испитивањима. Међу осталим Хумболту је испало за руком да пронађе важан у практичном погледу факат: брзо опадање температуре воде при приближавању к спруду. Показало се да термометар у многим случајевима — издаје близину спруда пре него што се то дозна лотом, те се морнар може на време опоменути на блиску опасност.

Напоследку дође и давно жељени дан. Силна бура натерала је енглеске бродове да се уклоне од шпанске обале на отворено море, и капетан лађе »Пизаро,« на којој су требали Хумболт и Бонплан да путују, одлучи да се користи тим случајем.

Своје осећаје на дан поласка Хумболт излаже у писму Фрајеслебену: »Глава ми се врти од радости, какву ћу масу нових посматрања скупити за свој опис како је састављена земљина лопта.« — И у писму Мољу: »Ја ћу скупљати биље и минерале, вршићу астрономска посматрања, помоћу одличних инструмената, испитиваћу хемиски састав ваздуха... Али све то није главни циљ мога пута. Моја пажња биће управљена на узајамну радњу сила, на утицај неорганске природе на биљни и животињски свет, на њихову хармонију.« — »Мој је главни циљ, писао је он Лаланду мало доцније, већ из Америке, *физика свешта, склоп земљине кугле, анализа ваздуха, физиологија биља и животиња*, напоследку — општи односи органских створова према неорганској природи, ти ме послови нагоне, да се у један исти мах бавим многим предметима.«

Једне бурне мрачне ноћи Хумболт и Бонплан оставише европско копно. Једва да се и који путник кренуо тако припремљен за своју задаћу као Хумболт. Путовања по Европи навикла су га на проматрања и практички га упознала с начинима испитивања, с употребом инструмената, који су потребни путнику научнику. Самостални радови његови у разноврсним гранама природних наука ставили су га у ток научнога кретања, он је знао шта треба проматрати и испитивати, и која су питања на дневном реду. Основни циљ његових тежња толико је постао јасан, да је могао послужити као конач за руковођење у лабиринту разноврсних испитивања. Најпослед, о његовом одушевљењу за науком, о жудњи за знањем не треба ни говорити.

III ХУМБОЛТ У АМЕРИЦИ.

(1799 — 1804)

Лађа Хумболтова пловила је сретно и брзо. Материјала за испитивање нашло се у изобиљу одмах првих дана. Морски токови, морске животиње и биљке, фосфоресценција мора и т. д. — све је то било ново и интересно за Хумболта, све је то било тек једва додирнуто у науци.

Прва ваневропска тачка, на коју је стао Хумболт после одласка из Шпаније, била су *Канарска острва*.

»Неможе се речима казати, говори он том приликом, како се осећа природњак, кад стане први пут ногом на неевропско земљиште. Пажња се обраћа на таку множину предмета, да се једва можеш разабрати у својим утисцима. На сваком кораку очекујеш да видиш нешто ново, а у таком расположењу често не познајеш предмете, који спадају у ред најобичнијих по нашим музејима и ботаничким баштама.«

На Канарским острвима путници су пробавили неколико дана. Пели су се на Тенерифски Гребен и занимали се метеоролошким, ботаничким и другим испитивањима. Кад су овде видели различне биљне појасеве на гребену де Тајде, који се јављају један над другим, што се више иде к врху гребена, код Хумболта се појавила мисао о свези биља с кли-

мом. Ту је мисао он узео као основу ботаничке географије.

Даљи пут ишао је такође без препреке. Ни енглеске крстарице ни буре нису узнемиривале путнике. Тек при крају пловљења епидемија, која се на лађи појавила, натерала их је, да се искрцају раније но што су мислили, и то у Куману на обали Венецуеле 16 јула 1799 год.

Богатство и разноврсност тропске природе завртело им је памет. »Ми смо у најблагодетнијој и најбогатијој земљи, писао је Хумболт брату. Чудновате биљке, електричне јегуље, тигрови, мајмуни, слоновии, папагаји и велико мноштво правих полудивљих Индијанаца: прекрасна интересна раса... ми трчимо као бесомучни; за прва три дана нисмо могли ништа да одредимо, нисмо знали од чега да почнемо — једно оставимо, а другога се лаћамо. Бонплан уверава да ће полудети, ако тим чудесима брзо не буде краја. Али најлепши је од свију тих појединих чуда општи утисак целе природе силне, раскошне и у исто време: лаке, веселе и благе.«

Из Кумане су предузели низ екскурсија у суседна места; међу осталим у Карипе, насељење католичких мисионара, који су их примили веома лепо, и ако су се чудили будаластој намери, да људи предузимају тако далеке и опасне путеве, ради скупљања биљака, камења, тичјих кожа и томе сличних тричарија. Стари владика отворено је то казао Хумболту, додавши да по његовом мишљењу од свију задовољстава живота, не изузимајући ни сан, нема ничега бољег од лепога парчета говеђине.

Мало доцније други поп није никако веровао у научни циљ путовања Хумболтова и, слично Гого-

љевом Ђапкину-Љапкину, посумњао је да у њихову путовању има »тајних и више политичких узрока« — »баш ће вам ко и веровати — напомену он — да сте ви оставили своју отаџбину и дошли овамо да вас једу москити, да би измерили земље, које вама не припадају.«

Није чудо, што су под руководством таквих просветитеља Индијанци врло мало отишли унапред од својих дивљих сунплеменика. »У шумама Јужне Америке, говори Хумболт, станују племена, која мирно проводе живот у својим селима под управом својих вођа, и обрађују доста пространа поља пизана, мањеока и памука. Она ни у колико нису дивљачнија, но Индијанци мисионарски, који су научили да се крсте.«

У Кумани путници су први пут у животу осетили земљотрес. »Од самог детињства — говори тим поводом Хумболт — навикли смо да сматрамо воду као покретни елеменат, а земљу као непокретну тврду масу. Томе нас учи свакидашње искуство, земљотрес одједанпут уништава ту стару обману. То је врста буђења, али врло непријатног: осећаш да си се варао привидном мирноћом природе и почињеш да прислушкујеш сваки шум и не верујеш земљишту, по коме си давно научен да идеш с поверењем. Али, ако се потреси понављају неколико дана узастопце, то неповерење брзо ишчезава, и на земљотрес се навикаваш као крманош на љуљање лађе.«

Из Кумане путници оду у Караказ, главну варош Венецуеле, где су се бавили два месеца; одатле у варошицу Апуре, на реци истог имена, по којој су хтели да се спусте у Ориноко, да се попну до његовог извора, и да се увере да л' се доиста гране Оринока сједињавају с гранама реке Амазона. Гла-

сови о томе пронашли су већ одавно, али тачних извештаја није било, а међу тим предмет је био интересан, јер обично свака велика речна система образује сама за себе независну целину. Пут до Апуре водио је кроз бескрајне, великом травом обрасле стене и љаносе, које тако вештачки описује Хумболт у »Сликама природе.« Овде су се путници упознали с »гимнотама«, т. ј. електричним јегуљама, које су тим више заинтересовале Хумболта, што се он давно већ бавио животињским електризмом.

У опште материјала за испитивање било је довољно. Свака нова област појава, те раскошне природе, давала је масу новости. Прорашће и животиње, геологија и орографија, климат — све је у том делу света било тек мало или нимало недирнуто испитивањем, тако да се путовање Хумболта и Бонплана с правом назива »друго — научно — откриће Америке.«

У Апуру путници погоде чамац и пођу даље у пратњи пет Индијанаца. Овде почиње најзанимљивији део путовања, јер сад улазе у област о којој су имали најтамније појмове.

Дању су путници пловили у своме чуну, уживајући у сликама дивље природе. Често је тапир, јагуар или стадо пекари-а долазило на обалу или улазило у реку на појило, не обраћајући пажњу на лађицу која плови мимо њих. На пешчаним спрудовима сунчали су се кајмани, којима је та река препуна; у шипразима крај обала дерали су се папагаји и друге птице. Све ово становништво, не познавајући човека, готово није показивало никаква страха при његову приближавању. »Све овде подсећа — говори Хумболт — на првобитно стање света,

чију нам невиност и срећу сликају стара предања свију народа. Али, ако боље будемо пазили на узамне одношаје животиња, брзо ћемо се уверити, да се оне боје и избегавају једно друго. Златно је време прошло; и у овом рају америчких шума, као и свуда, дуго жалосно искуство научило је све створове, да сила и смерност ретко кад иду рука под руку.»

Ноћу смо излазили на обалу и спавали око ватре, коју смо ложили ради одбране од јагуара. У прво време путници готово нису спавали ноћу због страшних вике, која се разлегала по шуми. Ова дрека произилазила је услед непрекидног ратовања међу становницима шуме. Јагуар је гонио тапира или стадо водених свиња; ови беже у густе честе с пуцњавом, ломећи грање и изданке; мајмуни пробуђени лармом деру се са врхова дрвета; њима одговарају поплашене птице, и мало по мало све се становништво буди и испуњава ваздух урнебесом, звиждањем, дупњавом, рикањем, плачем и узвицима на свемогуће начине и тонове. Осим те паклене музике досађивали су нашим путницима и москити — вечити предмет жалбе од стране путника — мрави, ваши нарочите врсте, које су подилазиле под кожу и »шарале је као ливаду«, и т. д.

Шестог дана пловљења дошли су до реке Оринока, где при самом уласку умал' нису платили главама услед силне струје ветра и невештине крманаша. Срећом све је прошло добро, и путници су изгубили само неколико књига и неки део спремљене хране за пут. Неколико дана они су провели код мисионара у Атурсесу, разгледајући у близини водопаде и отпутовали су даље по Ориноку. Они су успели да

дођу до његовог извора и да се увере да се Ориноко одиста сједињава с притоком реке Амазона — Рио-Негро — помоћу отоке Касиквијаре. Пловидба по тој отоци била је најтежа. Москити су страшно досађивали путницима; хране је готово већ нестало; њу су морали надокнађивати мравима особите врсте, којих је било и одвише у тој околини и које су Индијанци употребљавали за храну. Поред свих тих тешкоћа дошла је још једна: чамац се мало по мало напунио разним збиркама биља и читавим зверињаком: 8 мајмуна, неколико папагаја, тукана и др., који су с путницима делили њихова скромна седишта у чамцу.

Пошто су се уверили о сједињењу двеју речних система, Хумболт и Бонплан спустили су се по Ориноку до Ангостуре, главне вароши Гвијане. Овде је завршен први део њиховога путовања.

»Пуна четири месеца, пише Хумболт Вилденову, ми смо ноћивали у шумама, окружени крокодилима, змијама и тигровима (који су овде нападали шта више и на чамац), хранећи се само пиринчем, мравима, маниоком, пизангом, водом из Оринока, а по некад мајмунима... У Гвијани, где се може ићи само с покривеном главом и рукама, због мноштва москита који су препунили ваздух, готово је немогуће писати дању, јер је немогуће држати перо у рукама — тако страшно пецају инсекти. Зато смо све наше послове морали радити поред ватре у индијанској колиби, у коју не допиру сунчани зраци, и куда се може увући само побаучке...

У Хигероте људи се зарију у песак тако, да само глава вири, а све је тело покривено слојем земље од 3—4 см. Онај, који то није видео, сматраће

ове речи за басну.. Не гледајући на непрестане промене времена, топлоте и планинских ветрова, моје здравље и дух врло су се поправили од оног времена кад сам оставио Шпанију. Тропски је свет — моја стихија, и ја никада нисам био тако непрекидно здрав, као за последње две године.«

Из Ангостуре путници су отишли у Хавану, где су се бавили неколико месеци, правећи екскурсије по разним местима острва Кубе и изучавајући природу и политичко стање антилских острва. Треба ли о томе говорити да је ропство Црнаца срело у Хумболту одсудног и речитог противника? С особитим незадовољством говори он о »писцима, који се труде да двомисленим речима прикрију варварство ових одношаја, измишљајући термине: Негри-сељаци, феудална зависност црнаца и патријархална заштита. Али да се измисле таки термини — додаје он — зато, да би се прикрила срамна истина — значи скрнавити: и племените силе духа и позив научников.«

Напоследку, с Антилских острва Хумболт и Бонплан хтели су да иду у Мексику. Али глас о одласку капетана Бодена у Јужну Америку — који се доцније показао као лажан — натерао их је да промене план. Хумболт се још у Француској договорио да се придружи Бодену, ако се Боденова експедиција оствари, и зато, чим је добио извештај, одлучи да се одма крене у Перу.

Пријатељи пређоше у Бразилију, пловећи чамцем до извора реке Магдалене, а одатле су дошли до главнога града Бразилије, Санта-фе-де-Богота. Ту су их дочекали веома свечано. Архијепископ је послао путницима своја кола; најзнатнија лица из вароши

излазила су им на сусрет, — једном речју, њихов долазак у престоницу Бразилије био је готово триумфалан. Разуме се да ту није остала без утицаја необична љубазност шпанске владе према Хумболту.

Посветивши доста дуго времена на изучавање висоравни Санта-Фе, путници су отишли у Квито, кроз клисуру Квиндију у Кордиљерима. То је био опасан и заморан прелаз: пешке по уским кланцима, где их је непрестано пратила киша, без обуће, која се брзо поцепала; било је случајева да, покиснувши као мишеви, спавају под ведрим небом, да иду до колена по блату, да се ломе по уским каменитим стазама... како било да било, прелазак је свршен срећно, и у јануару 1802 год. путници су стигли у Квито.

У благодетном климату Перуа, биле су заборављене све незгоде путовања. Готово годину дана Хумболт и Бонплан остали су у том делу Америке, изучавајући у свима правцима њену богату природу. Хумболт се покрај осталог пео на вулкане Пичинчу, Котопахи, Антизану и др. и на највишу — како се тада мислило — планину на свету, Чимборасо. Доцније се показало да чак и у Америци — не говорећи о старом свету — има виших планина. Али се у оно време то није знало, и ни самољубљу Хумболтову ласкало је да се он први попео на највећу планину на свету.

Из Јужне Америке пређу у Мексику, где су мислили да остану само неколико месеци, а за тим да се врате у Европу. Али богаство природе те земље, такође врло мало испитане у научном погледу, задржало их је много више но што су они мислили. Хумболт је одредио географски положај разних тачака; изучавао радњу вулкана, између осталих знаменитога

вулкана Јоруљо, који се појавио 1755 год; чинио много барометарских испитивања, која су му дала мисао, да изради орографију места у облику *профила*, који престављају вертикалан пресек у извесном правцу; испитивао пирамиде и храмове старих становника Мексике — Ацтека и Толтека; изучавао историју и политичко стање земље и др. и др.

Напослетку, 9 јула 1804 год., после готово петогодишњег бављења у Америци, Хумболт и Бонплан отпловише у Европу и 3 августа те *исте године* извезоше се у Бордо.

Резултати њиховог путовања били су огромни.

Пре Хумболта само је једна тачка у унутрашњости Јужне Америке — Квито — била тачно одређена астрономски; геолошки склоп њен био је сасвим непознат и т. д. Хумболт је одредио ширину и дужину многих тачака, извршио на 700 мерења висина, т. ј. створио је географију и орографију места; испитивао је њену геологију; скупио је масу података о клими ове земље и објаснио главне јој црте. Даље, путници су скупили огромне ботаничке зоолошке збирке — самих биљака било је око 4000 врста, и у том броју 1800 нових за науку. Било је доказано сједињење речних система Амазона и Оринока. Исправљене су и попуњене хидрографске карте ових двеју река; одређен је правац неколицини планинских ланаца и пронађени су нови дотле непознати (н. пр. Анди Парими); објашњен је распоред гора и равница; унесена је у карту морска струја дуж зап. обала Америке, која је добила име »Хумболтова«. итд. Није остала без пажње и етнографија, археологија, историја, језици, политичко стање пропутованих земаља; од свих тих предмета скупљена је маса материјала,

који је доцније разређивао нешто сам Хумболт а нешто његови сарадници.

Али су још драгоценији од те масе факата били општи закључци, које је извео Хумболт из проучавања тропске природе и обрадио у читавом низу научних дела, о којима ћемо даље говорити.

Историја путовања зна за експедиције много опасније, теже, даље — и које су имале више ефекта! — експедиције, у којима су се морале претрпети нечувене патње, гледати смрти у очи готово на сваком кораку... Али, мучно да се може наћи путовање, које је донело тако богате плодове у најразноврснијим грамама науке! И мучно да је Хумболт могао изабрати згоднији крај за своје студије но што је Јужна Америка! Овде је он могао проматрати највеличанствене појаве природне, скупљене у малом простору. Земљотреси, вулкани, који су се угасили, који још раде, и који постају готово пред тобом, као Јоруљо; огромне реке, водопади; непрегледне пустаре и непролазне шуме, где свако дрво посебице носи на себи целу шуму паразита; све климе и све врсте биљног и животињског света: у долинама — богатство тропске природе, на планинским врховима мртвило далеког севера, — једном речју, све што је у стању да да природа, све што може да задиви човека, све као да се овде скупило у неисцрпној разноликости облика и боја, запрепашћујући својом величином обичне смртне, али слажући се у величанствену и хармониску целину у разуму Хумболтову.

IV
ЖИВОТ У ПАРИЗУ.

(1804—1827)

Из Бордоа путници су пожурили у Париз, да би довели у ред и разрадили своје збирке. У то је време Вилхелм Хумболт био у Риму као министар резидент при папском двору. Овде је добио писмо од Александра, у коме му јавља о својој намери, да се врати у Европу. После неког времена пронесе се глас, да је Александар умро од жуте грознице; разуме се да је тај глас произвео страх у породици Хумболтовој. Вилхелм лично није се могао удаљити од места своје службе. Али његова жена оде у Париз, да се тачније извести о том гласу. Ту се њена сумња брзо разбије, јер је тамо било стигло писмо, у коме се јављало о доласку Хумболтову у Бордо, а у скоро за тим јави се и он сам у Париз, читав, неповређен, још шта више здравији и угојен и више но ма када жив, весео и разговоран. У Паризу је био дочекан с великим одушевлењем. »Сумњам говори г-ђа Хумболтовица, да је икада појава каквога приватног човека изазвала такву пажњу и тако опште интересовање.« Узрок је томе била не само његова научна слава и интересовање о његовом путовању, о чијим се резултатима већ по нешто знало из његових писама, него и његово лично познанство с већином француских научника, међу којима је он био врло популаран због

свога прилагодног, добродушног карактера, оштроумља и речитости. Само на француском двору некако није био срећан. Представио се Наполеону I, али га је велики војсковођа и гордељивац примио хладно и ограничио се само ироничком напоменом: »Ви се бавите ботаником? И моја се жена бави њоме.«

Хумболт се реши да остане у Паризу ради рада и издања скупљеног материјала — једно зато, што ни у којој другој вароши није имао при руци тако богаство научних средстава и тако сјајно друштво научника, — а друго, и просто из љубави к Паризу и француском друштву.

За издање америчког путовања потребно је било много година и сарадње многих научника. Да проговоримо овде неколико речи о том гигантском раду.

Прва књига овога дела изашла је 1807, а последња 1833. Сам је Хумболт узео на се у главном опште изводе, а сарадници његови обрађивали су фактички материјал. На израчунавању астрономских таблица радио је Олтманс; одредбом и описивањем биљака бавили су се Бонплан и Кунт (сродник васпитача Хумболтовог); у обради зоолошког материјала учествовали су Кивије, Валансјен и Латрајљ; минералскога Клапрот и Вокелен; окаменотине примио је да обради Л. фон Бух.

Хумболту припада опис путовања («Историски извештај и т. д.» 3 књ. у 4^о), општа слика природе, климе, геолошког састава, опис живота и споменика дивљих племена јужне Америке («Изглед Кордиљера» 2 књ. у 4^о и 69 табл.), као и студија о географском распореду биља («Оглед за географију биља»), зборник испитивања из зоологије и упоредне анатомије и т. д. (2 књ.) и студије о политичком стању шпан-

ских колонија («Политички оглед о новој Шпанији», 2 књ. с 20 слика и »Политички оглед о острву Куби« 2 књ).

Цело издање изашло је у 30 књига са 1425 таблица, од којих су неке биле израђене у бојама и целокупно стаје 2553 талира. Оно је штампано у Паризу на француском а нешто и на латинском језику.

Разуме се да за ширу публику то дело није било приступачно. »Ах, — жали се Хумболт у писму Бергхаузу (1830), — моје књиге не доносе ми корист коју сам очекивао, одвећ су скупе. Осим једног јединог примерка мог путовања, који сам задржао за себе, у Берлину има свега још два: један потпун у краљевској државној библиотеци, а други у личној краљевој библиотеци, али непотпун: и краљу се учинила моја књига одвећ скупа.

О резултатима путовања и маси потоњих радова, монографија, чланака и бележака по разним питањима природних наука, говорићемо доцније; овде пак да поменемо другу страну Хумболтове радње.

Он се старао да изнесе резултате својих испитивања у уметничкој и у исто време популарној форми, како би били приступачни и за читаоце нестручњаке. Као резултат тог правца јавља се г. 1808 дело »Слике природине,« низ слика тропске природе, израђених с ванредном вештином. Књига је била преведена на све европске језике и несумњиво је постала камен темељац за споменик славе Хумболтове. Ако се од богате популарне књижевности нашег века што год сачува за будуће векове, то ће извесно у њој заузети прво место »Слике из природе.« То је уметничко дело, које нема себи равног по лепоти, сили и језгровитости излагања. Нарочито, последње

својство: језгровитост, вештина у мало речи и на мало страна концентрисати најјасније црте описиваног света, — особито одликују ову књигу од других знатних производа те врсте, као што су нпр. »Сцене из природе« од Одибона и др. У опште, то је најбољи од популарних списа Хумболтових. »Космос« га превазилази дубином мисли и разноврсном садржином, али далеко уступа »Сликама природиним« по лепоти, живости и свежини сликања.

Да се вратимо прекинутој биографији Хумболтовој. Читаву годину дана он се мучио у Паризу с распоређивањем и довођењем у ред својих збирака, занимајући се у исто време хемиским испитивањем састава ваздуха с Геј-Лисаком.

Идуће 1805 год. отпутовао је у Италију к брату, коме је предао материјале за изучавање америчких језика, које је скупио за време путовања. За тим је отишао у Неапољ, да види избацивање Везува, које се десило у тој години. У тој екскурсији пратили су га Геј-Лисак и Л. фон Бух.

Из Неапоља је отишао Хумболт у Берлин, кад је била најжешћа борба за време аустро-француског рата, који је завршен Аустерлицем. Смутња ратног стања и рђаво време веома су му сметали у том путовању. »Моје путовање кроз Беч и Фрајберг отежано је ратом. Наука је сада престала бити светиња. А готхардски пролаз, пред њим су нас кише, снег и град сусрели, што није чудо у Алпима. Ипак смо морали све то издржати на путу од Лугана до Луцерна и то се зове — мора бити шала — умереном климом.«

У Берлину је провео од 1806—1807 год. године највећег политичкога унижења Пруске. После Аустерлица Аустрија се пожурила да утврди мир

с Наполеоном, али Русија није хтела још да уступа. Године 1806 она нападне на Француску у савезу са Пруском. Овај се рат свршио тако исто брзо као и прошли. Битке под Јеном, Ауерштетом и Фридландом принудише савезнике да закључе мир. (1807.) Берлин заузео француска војска. Пруска је постала држава другог реда; територија јој би преполовљена.

У то време Хумболт се занимао магнетним посматрањима тако марљиво, да је неколико ноћи провео готово без сна; писао је »Слике из природе« и изгледало је да га се много не тичу политичке неприлике његове отаџбине.

Ма како да се старају Немци да га представе као патриоту, али у ствари, у њему је већ био јак космополитски квасац. Семе, које је посејао Форстер, пало је на плодно земљиште. Уз то, као што смо већ споменули, он није давао много вредности ратним победама и политичкој сујети.

Не зато, што се он не би интересовао њима, јер се Хумболт интересовао свачим, од тајанствених космичких процеса у магленим звездама до најмањих скандала у дворским круговима — него је врло мало давао значаја пропасти ђенерала Мака, а тако исто и уласку Француза у Берлин. Његов поглед на то разликовао се од већине, која је у тим догађајима гледала суштину историјског живота. Под тим вртлогом и пеном историјског потока он је видио невидљиви ток идеја, рад мишљења, који у народном животу ствара све.

Али, и ако се Хумболт склањао од политике, политика се није склањала од њега и није га остављала на миру. У јулу 1808 год. морао је оставити

своје научне послове, те да буде у пратњи принца Вилхелма пруског у Париз, који је ишао тамо ради преговора с Наполеоном.

Хумболт, који је био познат у вишим круговима парискога друштва, а тако исто познат с људима од утицаја у Француској, дужан је био тако рећи да спреми земљиште за принца, што је и урадио са успехом.

По свршеној званичној дужности, молио је краља за допуштење да остане у Паризу, и то је допуштење добио. После тога проживео је у Француској 20 год. (1809.—1827.), из које се удаљаваше само по каткад и на кратко време.

Париз је у то време имао таку масу научника у својој средини, каком се није могао похвалити ни један други град у Европи. Ту су радили Кивије, у чијем је салону Хумболт био редован гост; Лаплас, Геј-Лисак, Араго, с којим је Хумболт био врло близак; Био, Броњар и др. Овамо су се журили и млади научници из других крајева, да би добили диплому научничку у престоници света. Све је то било препуно живота и рада, све је мислило и желело открића, и Хумболт се осећао у томе друштву као риба у води. Са Геј-Лисаком радио је на хемиском саставу ваздуха; с Биом на магнетизму, с Провансалом на дисању риба.... Простота и слободни односи, — одјек велике француске револуције, — дружељубље и одсуство ситне зависти били су му по вољи. »Даровити људи, писао је он Бергхаузу, брзо добивају цену у престоници света, а у исто време у мрачној атмосфери Берлина, где су сви и сваки скројени по порученом калупу, о томе не може бити ни речи«.

Живот у »престоници света« био је посвећен готово искључиво научном раду. Хумболт је редовно устајао у 7 сати из јутра, а у 8 одлазио је своме пријатељу Ф. Арагу или у кабинет, где је радио од 11—12 сати; затим је деручковао на брзу руку и поново се лађао посла; око 7 сати је ручао, после ручка посећивао је пријатеље и салоне; око поноћи се враћао кући и поново је радио до 2—2½ сата по поноћи. На тај начин, он је спавао свега 4—5 сати дневно. »Бесаница се сматра као стара предрасуда у породици Хумболтовој — говорио је он шалећи се«. — Такав живот у раду провео је он до саме смрти, и што је најчудновотије, био је увек здрав физички и умно.

Многи и разноврсни и научни радови нису му сметали, да се интересује за политику, за дворске новости и шта више, просто рећи, за сплетке и интриге, које су познате под именом »Дневне новости«. У салонима он није био познат само као научник, беседник и шаљивчина, но у исто време и као зналац свемогућих анегдота и ситница, које занимају друштво.

Да наведемо овде извод из писма Ритерова од 17. септембра 1724. о вечеру проведену код Арага, други дан после смрти Лудвика XVIII. »Око 11 сати дошао је најзад и Александар Хумболт, и сви су се обрадовали његовим приповеткама и новостима. Нико не зна толико, колико он: он је све видео, он је већ у 8 сати из јутра на ногама, одмах је добио глас о смрти краљевој; разговарао се са свима докторима, присуствовао при свечаном излогу мртвог царевог тела, знао је све, што се дешавало у круговима министарским и у краљевој породици; живео је у С.

Жермену, у Паси, и код разних достојанственика, и сад се појављује са пуним џеповима најзанимљивијих анегдота, које је он причао начином својственим само његовом општроумљу и досетљивости.

Велики значај, који је имао Хумболт у Паризу међу научницима, принуђавао је све странце, који би дошли у Париз, да га походе. »Сваки, који је долазио у Париз у црном фраку, белој машини и рукавицама, каже Холтеј — јављао се Хумболту«. Али и ово може изгледати као неверица, и ако је истина, — да је сваки, који је оставио своју посетницу код тог најблагодороднијег, најљубазнијег и најдобродушнијег човека тог времена, који је превазишао све великане свог века, добио одговор или враћену походу, и сваки се користио саветом и добротворством тога великога добротвора.

И доиста Хумболт је подједнако раскошно употребљавао у корист ближњих и свој утицај и свој новац. Кад је Агасиц због сиротиње морао да прекине свој рад у Паризу, Хумболт га је на најделикатнији начин натерао да прими од њега новчану помоћ; кад је Либиг још као млад непознат научник држао у Паризу јавно предавање из својих првих радова, Хумболт се одмах упознао с њиме и указао му стварну помоћ, којој се има благодарити што су младом хемичару била отворена «сва врата, све лабораторије и заводи». — »Непознати без препоруке — говори Либиг, — у вароши, где је долазак људи из свију страна света препрека личном познанству и зближењу са знаменитим тамошњим природњацима — и ја као и многи други, остао бих неопажен и може бити сасвим бих пропао, да није Хумболт ту опасност од мене уклонио«.

И маса других научника, путника, књижевника и других, налазили су код њега помоћи, а у случају потребе и новаца и протекције.

Може бити да је он и претеривао у својој доброти. Може бити да је жеља за популарношћу и у тој прилици играла неку улогу: тако су говорили бар они људи, који су тражили на сунцу пеге. Али ако је и тако било, ако је његова претерана ревност неки пут и недостојноме пружила помоћ, ипак се цела штета, која је могла произаћи из тога, враћала са интересом, коришћу, која је добивена од помоћи, која је указана Либигу и Агасицу.

Још у Америци код Хумболта се зачала мисао о путовању у Азију, и сад се журно спремао за тај пут, изучавајући међу осталим и персиски језик код знаменитог оријенталиста Силвестра де-Соси. Научни рад и спрема за пут натерали су га, да се одрече свију понуда за државну службу, којом је био често нуђен од краљевине Пруске. Тако године 1810. канцелар Хардемберг, стари познаник Хумболтов, позвао га је да заузме место начелника просвете у Берлину; али Хумболт није примио ту понуду.

У идућој години његова жеља за путовањем у мало што се није и остварила. Руски канцелар гроф Румјанцов предложио му је да се придружи посланству, које је руски цар Александар I слао у Кашгар и Тибет. Хумболт је пристао и смишљао је најразноврсније планове на рачун те експедиције, спремајући се да остане у Азији 7—8 год.; али политичке прилике смеле су њено остварење. Отпочео је рат 1812 год. »напад дванаест народности«, Москва у пламену, велика армија одступа и гине, и т. д. —

сви ови догађаји обратили су пажњу руске владе, и намера Хумболтова остала је неостварена. За време борављења у Паризу одлазио је чешће у Беч и Лондон и осталим варошима, које нећемо да набрајамо. Научне радове за време ових путовања није прекрдао. Али шта више том приликом користио се за испитивања геолошка, магнетска и др. што су у вези са америчким испитивањима давали богати материјал за срањивање и опште изводе.

Године 1816. Хумболт се раздвоио са својим другом Бонпланом, који је после пада Наполеоновог изгубио службу у Паризу и отишао у Јужну Америку, где је добио за професора природне историје у Буенос-Аиресу. Да кажемо неколико речи о даљој судбини овога оригиналнога човека. Године 1820. предузео је екскурсију у Парагвај, и тамо изучавао климатологију тога краја. Директор парагвајски Франције, који је управљао својом државом неограничено, са влашћу источног деспота, забранио је својим суграђанима сваку па чак и трговачку мешавину с иностранцима; заповедио је да га уапсе и држао га је у ропству 10 година. Тек 1830. год. директор се реши, да ослободи свога заробљеника. После ослобођења Бонплан се ожени са једном патагонком, (која у осталом после неколико година од њега утече, оставивши му децу) и живео је скоро 30 год. као пустињак далеко од света, на маленом имању, забаченом у пустим степама, у циничко-скупеном стању, бавећи се природним наукама и богатећи свој огромни хербаријум, због чега је предузимао путовања по разним местима Америке. Умро је 1858. г. на годину дана пре Хумболта.

Године 1818. Хумболт је био у Ахену, где је тада био на окупу конгрес да реши француску ствар и утврди »свети савез.« У стварима овога конгреса, Хумболт није учествовао; он је више радио на томе да оствари путовање у Азију. Лична његова имаовина била је већ потрошена у америчкој експедицији, која га стаје 52.000 талира; тако је он сада могао путовати само о државном трошку. Краљ му је понудио 12.000 талира годишње у току 4—5 год. путовања и таку исту суму за набавку потребних инштрумената. Но и то путовање није се остварило, и Хумболт се вратио у Париз.

Године 1822. отпутовао је у Италију; у Верони се сусрео с краљем, и пратио га је у његовом путу по Италији — при ком је путу још једанпут посетио Везув, и изучавао измене његовог избацивања, која су била између 1805. и 1822. године. Из Италије заједно с краљем отишао је у Берлин, где је проживео неколико месеци, и не гледајући на молбе братњеве да остане у Отаџбини, премишљао је да се врати у Париз. Берлин и »берлинизам« као што се он изражавао, уливали су му одвратност. Писма су његова испуњена поругама над немачким друштвом, које »мрзи на све, што смета сну,« — и »које је тим једностраније што се шири више делокруг у другим крајевима« и т. д.

Оно, што се није могло добити молбама брата и пријатеља, добило се благодарећи жељи краљевој. Фридрих Виљем III-ћи био је лично расположен према Хумболту, волео је његов разговор и ценио његово пријатељство. Год. 1826 позвао је свога пријатеља научника да се пресели у Берлин. Отказати се таког позива, значило би увредити краља, што никако није

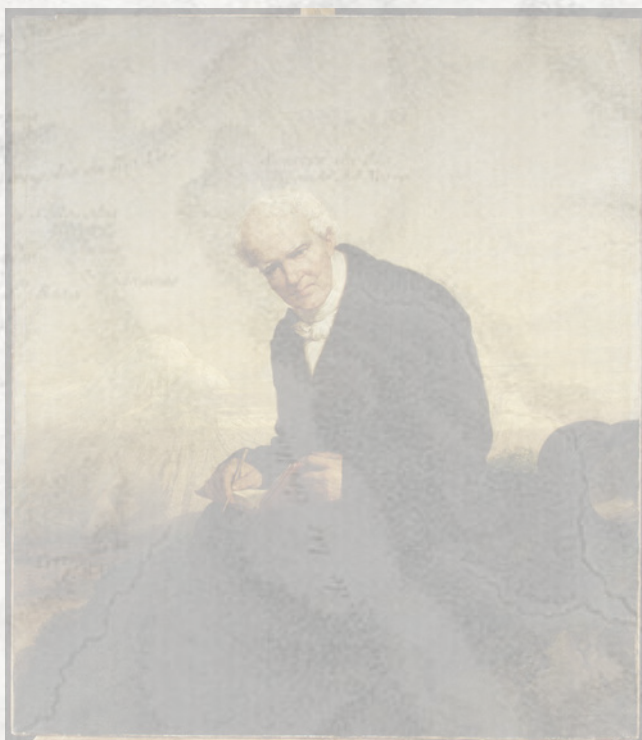

ишло у рачун Хумболту. Он је био већ претрпан краљевским даровима: добио је звање дворског чиновника, разне знаке одличја, пензију у 5000 талира. Утицај, којим се он користио, давао му је могућности да помаже другим научницима — једноме је израдио пензију, другоме помоћ за неко научно предузеће или скупо издање и томе слично... У опште „свешка мудрост“ му није дозвољавала да ступи у запето стање с владом и потчињавајући се њој, Хумболт стегнув срце остави престоницу света и пресели се у »магловити Берлин«.

*

Хумболтоов клуб Србије - Humboldt-Club Serbiens

Гласник 20/1 - Mitteilungen 20/1

Редакција

проф. др Бранимир Јованчићевић (главни и одговорни уредник), др Ђорђе С. Костић (заменик уредника), др Мелита Видаковић, доцент др Јелена Недељковић, проф. др Лука Ч. Поповић, проф. др Љиљана Гојковић-Букарица, проф. др Ивана Иванчев-Тумбас, проф. др Снежана Зарић, проф. др Мирко Коматина, проф. др Јамсина Марковић-Липковски, проф. др Марија Гавровић-Јанкуловић

ISSN 0354-62-76